

MIČO DELIĆ

Zavod za jezik IFF, Zagreb

UDK: 808.62/.61:801.14

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 3/1985

POGLEDI MUZIKOLOGA KUHAČA NA JEZIČNO-PRAVOPISNU REFORMU U HRVATSKOJ 80-IH GODINA 19. STOLJEĆA

U članku se kritički prosuđuju dvije filološke rasprave znamenitoga hrvatskog muzikologa Franje Kuhača (1834-1911): "O hrvatskom ili srpskom pravopisu na temelju glazbene eufonije" (1899) i "Vuk i vukovci, njihov rad i njihovo nastojanja" (1892., u rukopisu). Autor članka razlučuje Kuhačeve valjane opservacije od neutemeljenih. Iz spomenutih se rasprava između nekoliko točnih zapažanja izdvaja i jače osvjetljava jednosložni izgovor ijekavskoga dugog jata u narodnim govorima na hrvatskom lingvističko-geografskom terenu i u hrvatskom književnom jeziku.

Druga se polovica 19. stoljeća u hrvatskoj filologiji karakterizira u cijelom svom toku žustrim raspravama koje obuhvaćaju raznolika jezična, pravopisna i književna pitanja. Rasprave su se 80-ih godina intenzivirale. Tih godina na hrvatskoj lingvističkoj sceni veoma angažirano nastupaju Ivan Broz, Tomo Maretić, Franjo Iveković, Mirko Divković i drugi "vukovci", zalažući se za jezično-pravopisnu reformu u Vukovu i Daničićevu smislu. Tada je već gotovo sasvim prestala aktivnost zadarske i riječke filološke škole, a uzmiče i zagrebačka filološka škola. Adolfo Veber Tkalčević, predvodnik zagrebačke škole, vodi zadnje rasprave s vukovcima i umire 1889. Neki su zastupnici škole pomrli još ranije, a neki su u dubokoj starosti. Te je godine zemaljska vlada preko svoga odbora za školska pitanja povjerila dr. Ivanu Brozu izradu pravopisa na fonetskim, odnosno na fonološkim principima. Brozov se *Hrvatski pravopis* pojavio 1892. Njegova su načela praktično primjenjivana u Akademijinu *Rječniku hrvatskog ili srpskog jezika* od 1880., od prvoga Daničićeva sveska Rječnika. Brozov pravopis prvi je dio triptihona vukovsko-daničićevske orijentacije: pravopis - gramatika - rječnik.¹

¹ Tomo Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1899.; Fr. Iveković i I. Broz, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1901.

Kuhač se 80-ih godina upustio u temeljitije diskusije s filozofima, osobito s gorljivim vukovcima u obzorju njihove konačne pobjede. O njegovoj angažiranosti u jezično-pravopisnoj reformi najcjelovitije svjedoče dvije rasprave. Prva, *O hrvatskom ili srpskom pravopisu na temelju glazbene eufonije*, opsega 22 strane, tiskana je u Zagrebu 1889., dakle u godini Veberove smrti i početka Brozova rada na pravopisu. Druga, *Vuk i vukovci, njihov rad i njihovo nastojanje*, opsega 104+3 strane, napisana je 1892. također u Zagrebu, u godini pojave Brozova pravopisa. Rukopis te rasprave do dana današnjeg nije tiskan i čuva se pohranjen u Arhivu Hrvatske u Zagrebu.

Nalazimo se pred zadaćom ocjene gledišta zastupanih u tim raspravama i to s gotovo stogodišnje vremenske distance. Jezična se znanost do sada nije obzirala na spomenute rasprave. Vrijednosni bi se sud mogao sadržavati u odgovoru na ova globalno postavljena pitanja: 1) Kako su lingvisti Kuhačevi suvremenici gledali na muzikologa koji sa stajališta "govoru srodne umjetnosti" predlaže rješenja spornih jezično-pravopisnih problema?, 2) Kako se iz perspektive današnjih znanstvenih saznanja cijene Kuhačevi prijedlozi? Pitanja obuhvaćaju u razvijenom vidu valjanost pristupnoga metodološko-disciplinarnog preklapanja, te stupanj Kuhačeva poznavanja filološko-lingvističke materije.

Držao je začudnim zašto nitko od jezikoslovaca, "ni fonetičari ni etimologičari ne pitaju: kako se glazbe dojmilju ta tobož neoboriva pravila pravopisa? - Ako je ljutski govor neka vrst glazbe, a to je zaisto, jer i govor proizvodima samo glasovima a ne mastima, niti klesanjem na kamenu ili rezbarenjem na drvetu, to će možda moći govoru srodna umjetnost, t.j. glazba izreći sud o toj stvari, jerbo glazba, odnosno pjevanje, imade za to konkretna pravila, kako valja izgovarati riječi (...)“² Zatim dalje: "(...) jer je naša dužnost (...) da jezik naš dotjerujemo na temelju glazbene eufonije“³

Komentiramo odmah. Rješavanje problema jedne znanstvene discipline metodama koje druge kritički se procjenjuje u pogledu valjanosti takva postupka. Pri tome suodnosu jedna je prestižnog ranga, druga je pomoćna. Ni jedna disciplina ne može drugoj dokraja riješiti njezine probleme svojim postupcima. Između dvije discipline ne može se uspostaviti jednadžba. Muzikolog bi međutim mogao biti lingvistu od pomoći ondje gdje je potrebna tananost sluha kao kod određivanja akcenta, melodije, ritma, blagoglasja. Suodnos se može i obratno promatrati, tj. za polazište se može uzeti muzički kriterij bilo da se radi o estetskotvoračkoj, bilo o interpretacijskoj primjeni. Muzički se kriterij može oba puta dosegnuti do stanovitog stupnja, odnosno primjena muzičkog kriterija može biti rezultativna.⁴ Kuhač je u partnerskom odnosu lingvist - muzikolog u kodifikacijskim

² Fr. Š. Kuhač, *O hrvatskom ili srpskom pravopisu na temelju glazbene eufonije*, Zagreb, 1899., str. 3.

³ Fr. Š. Kuhač, *o. c.*, str. 5.

⁴ Pjesnicima je bliska muzikalnost jezika, a u nekim je razdobljima svečano proglašavana načelom. "Musique avant toutes choses" simbolisti postavljaju za svoj ideal. U nas je muzički kriterij uzdizao A. G. Matoš (*Durđevak*). Vrlo se uspješno može primijeniti kao interpretacijska metoda. (Kranoslav Pranjić uzeo je taj kriterij za polazište u jednom lingvističkostilističkom analitičkom postupku: *Fuga Matošiana*, u: *Jezik i književno djelo*, Zagreb, 1968., str. 123-136).

jezičnim i pravopisnim pitanjima muzikologu dodjeljivao ravnopravnu pa i dominantnu ulogu. Takva projekcija nije mogla otrpjeti kritiku ni u vrijeme kad je proglašena. Vidi se u preoštru reagiranju jednoga filologa Kuhačeva suvremenika koji jetko primjećuje da su "muzički razlozi posve šuplje fraze bez ikakvog značenja".

U pristupnim načelima koje proteže na konkretne jezično-pravopisne sadržaje Kuhač zastupa i stav o podudarnosti pravopisa (ortografije) i pravogovora (ortoepije), te uvjetovanosti pravopisa jednom ortoepskom varijantom, pjevnom, koja ima svoja pravila i koja se, pravila, trebaju primijeniti na pravopis: "Jezik (...) odaje biće, temperament, duh, čuvstvo, ukus, nazore i kulturu dotičnoga naroda, a pravopis pokazuje poimanje glasa i zvuka, i poimanje glazbenoga sadržaja jezika"⁵. Zatim odmah: "(...) najprikladniji je onaj jezik (i onaj pravopis), kojega se rieči onako pjevaju, kako se govoreć izgovaraju, a izgovaraju onako, kako se pišu"⁶. Metodološko je načelo o konzekventnoj podudarnosti i uvjetovanosti pravopisa ortoepijom i obratno, ortoepije pravopisom, provedivo u tzv. fonetskom pravopisu. Sadržava ga izreka "Piši kao što govoriš, a čitaj kao što je napisano". Ali, fonetski pravopis podudaran s ortoepijom naprosto ne postoji niti je postojao. Suvremena je spoznaja da je pravopis koji je tako nazivan zapravo utemeljen na fonologiji, te ga je ispravnije zvati fonološki. Fonetske govorne raznolikosti zapravo se zapisuju fonološki. U eksplanaciji toga načela Kuhač će odstupiti, praktično ispravno prihvaćajući da fonemski i grafemski sistemi nisu podudarni, mada se takav suodnos pretpostavlja i uzima za polazište u jezičnoj znanosti.⁷

Tako naznačene pristupne stavove Kuhač eksplanira na pravopisno-ortoepske sadržaje koje raspoređuje u dvadeset pravila i formulira opisno, uglavnom bez jezične stručne terminologije. Mi ćemo se u njihovu predstavljanju poslužiti parafrazom i koristit ćemo se umjereno terminima. To činimo iz razloga ekonomičnosti saopćavanja. Evo pravila:

1. Svaki glas treba da ima samo jedan grafem, a grafem se uvijek jednako izgovara, slovo *d* ostaje uvijek *d*, *c* uvijek *c*, itd. U tom je smislu Vukova ćirilica podesnija od latinice. "Ja sa svoje strane moram ispovjediti, da sam se uvijek tomu čudio, što je Gaj predložio kajkavskim i čakavskim Hrvatima, da poprimu štokavsko narječje, a da nije ujedno preporučio i ćirilsku azbuku (...)"⁸.

2. Ispred silabičkog *r* mora se umetnuti vokal *ä* (izgovara se između *ä* i *è*). Bez pratnog vokala *r* se u izgovoru dulji, a to se "ne može i ne smije".

3. Riječi se rastavljaju na slogove tako da se svi suglasnici iz suglasničke skupine prenose u sljedeći slog: *ca-rstvo*...

⁵ Fr. Š. Kuhač, o. c., str. 4.

⁶ Fr. Š. Kuhač, o. c., str. 5.

⁷ Napisana riječ ne daje uvijek sliku izgovorene. Jedan se glas ne obilježava samo jednim grafemom. Tako se npr. glas *c* kao fonetski ostvaraj zapisuje u ovim grafemskim oblicima: *c* (cjedilo), *tc* (otcijepiti), *ts* (bratski), *ds* (gradski). - Prema D. Brozoviću interpretirao M.D.

⁸ Fr. Š. Kuhač, o. c., str. 6.

4. Jednačenje se po zvučnosti provodi ako se suglasnici različite zvučnosti izgovaraju istovremeno bez stanke među njima. Suglasnik je *h* zvučni pa valja govoriti i pisati: izhod, razhod, odhraniti... Samo su likvide *l* i *r* neutralne i ne utječu na asimilaciju.

5. U suglasničkim skupovima u kojima je prvi *z*, a drugi *s*, *š*, *z* ili *ž* ne vrši se jednačenje, sažimanje i gubljenje, pa stoga: iz + šibati = izšibati, a ne: išibati < izšibati, iššibati, iššibati (> išibati); tako i: izzrniti, izžljebiti, izskočiti, razširiti... Takav izgovor uvjetuju semantički razlozi "jer se drukčije ne bi razumjele (...) i da rieči ne izadju manjkavim izgovorom dvoumne. A tu zadaću imade i pravopis".

6. Jednačenje niti bilo koja glasovna promjena ne provode se u govornom nizu. Odnosi se i na enklitike i proklitike; stoga se izgovara kako se piše: iz kuće, od sad će, od toga, molit ću... Izgovor podudaran s pisanjem uvjetuju melodijski, ritmički i naglasni (akcenatski) razlozi.

7. Tako se pišu i izgovaraju glagolski punoznačni i enklitički dijelovi futura I: čitat ću, trest ću, dovest ću...

8. Suglasnici *t*, *d* ne reduciraju se i ne gube se u sredini suglasničkog skupa u kojem su ispred njih *s*, *z*, *š*, *ž*, a iza njih *b*, *k*, *l*, *lj*, *m*, *n*, *nj*; pa zato: žalostno, nužno, koristno... Tvrdje suglasničke skupine daju sliku narodne "kreposti", "muževnosti", odlučnosti.

9. Ni suglasnici *l*, *r*, *t* ne gube se na kraju riječi; zato: vol, vlast, krepost, večer... Razlozi su tome kao pod 8., a i u modulaciji, jer se modulirati ne može samo vokalima.

10. Suglasnik *m* ispred suglasnika *b*, *d*, *f*, *g* treba uvijek izgovarati kao *n* jer je *n* zvučnije od *m*; zato: hinba, tanbura, ronb...

11. Suglasnik *m* ispred suglasnika *k*, *p*, *s*, *t* valja tako pisati i izgovarati jer je *m* bliže tim suglasnicima po zvučnosti od *n*; zato: humka, simpatija, pamtieviek...

12. Glas je *j* "neki polu-*i*", tj. kratak *i*. Tako se i izgovara. Napisano: bjelina, sjeći, zjala, ljubiti... izgovara se sliveno: bijelina, sjeći, zjala, ljubiti... (≠ Kuhačeva je oznaka kračine, usp. ~ za duljinu - M.D.). "Ne idem za tim, da pišemo mjesto *j*: i_e, i_a, i_u, i_o, već samo upućujem pjevača kako imade glas *j* svatiti i izgovoriti".

13. Slovo se *j* na kraju sloga ili napisane riječi u izgovoru premješta iza prethodnog samoglasnika i izgovara se kao pod 12. gore: prijatelj - prii_atej_l, konj - koj_n...

14. Refleks dugoga ijekavskog jata ima jednosložnu izgovornu vrijednost. U fonetskoj, izgovornoj realizaciji dulji se i samo se po duljini razlikuje od kratkog *je* (npr. bjelina). Piše se: liepo, bielo, vrieme... (bez *j* između *ie*), a izgovara: liepo, bijelo, vrieme... (~ oznaka je za duljinu, usp. ≈ za kračinu). (O tome još posebno - M.D.)

15. Jat se iza *r* reflektira kao *ie* (ije) ili *e*, bilo da je *r* samo, bilo da dolazi s kojim suglasnikom ispred sebe; zato: riečnik ili rečnik, pogrieška ili pogreška, vriednoća ili vrednoća... "(...) jer tumačio tko, kako ga je volja te rieči, ja nisam nikada i od nikoga čuo rieč: rječnik drukčije izgovoriti nego rieč: liečnik t.j. rečnik ili riječnik".⁹

16. Glas *h* treba izostaviti u najvećem broju riječi poput: hrana, haljina, hajduk, ja bih, materah (lok. mn.). Trebalo bi ga zadržati samo u usklikima, vlastitim imenicama, te u riječima koje bi bez njega bile nerazumljive: oh!, dah, Hvar...

⁹ Fr. Š. Kuhač, o. c., str. 17.

17. Suglasnik *v* fonetski se ostvaruje u inicijalnoj poziciji u riječi kao njemačko *w* (voda vatra), a u finalnoj poziciji kao varijanta *f* (surov, šaljiv). U medijalnoj poziciji u suglasničkom skupu između *v* i prvog suglasnika iz skupa koji slijedi govorno se ostvaruje kratka stanka: *ov/ca, kraljev/ski...*

18. Imenički nastavak *-stvo* (< *-bstvo*) preobraća se u *-štvo*, a ne u *-čtvo*: djevojaštvo, junaštvo, siromaštvo. (Promjena je rezultat prve palatalizacije, te gubljenja *s* iz suglasničkog skupa *-tšstvo* (tj. čstvo), potom *t* iz *tš* (tj. č).)

19. Dentali *t, d* ne gube se ispred afrikata *c, č*. Piše se i izgovara: ostatci, otca, svetčano...

20. Suglasnici *s, z* ne jednače se po mjestu artikulacije kad kao jedini ili krajnji suglasnici prefiksa dođu ispred *lj* i *nj* kao prvih suglasnika drugoga dijela složenice. Jednačenje se ne vrši ni onda kada su *lj* i *nj* dobiveni jekavskim jotovanjem: sljubiti, razljutiti se; posljednji, snježan, bjesnjeti.

Tim se pravopisnim prijedlozima Kuhač preporučio zemaljskoj vladi koja je upravo namjeravala donijeti odluku o pokretanju rada na pravopisu i Matici hrvatskoj koja se pripremala za izdavanje zbornika hrvatskih pučkih pjesama.

Ponudeni prijedlozi nisu se dojmili školskih vlasti pri zemaljskoj vladi, ni sastavljača pravopisa Ivana Broza, a ni drugih jezikoslovaca onoga doba. Prosudivanjem Kuhačevih prijedloga, lako će se zapaziti da ih je napisao čovjek koji nema onodobnoga, solidnog jezičnog obrazovanja, premda se jako zalagao na jezično-pravopisnim poslovima. U zauzimanju za pravopisna rješenja prepoznatljiv je znatan odklon od rješenja hrvatskih vukovaca i u nešto manjoj mjeri od morfonološko-etimološkog pravopisa zagrebačke filološke škole. Zvanična je Brozova pravopisna kodifikacija podudarna s četiri Kuhačeva prijedloga, onā u pravilima 10., 11., 18. i 20. Tri su predložena rješenja djelomično podudarna, a nalaze se u pravilima 4., 7. i 12., a sva ostala obuhvaćena s trinaest pravila jako odstupaju od kodifikacije. To su pravopisni sadržaji iz pravila 1., 2., 3., 5., 6., 8., 9., 13., 14., 15., 16., 17. i 19.

Još jedanput kumulativno kritički o tome prijedlogu. Kuhačev pristup jezičnim sadržajima, raspored nesumjerljivih jezičnih pojava, razdvajanje kategorijalno istovjetnih pojava, interpretacija pojava itd., nisu na znanstvenoj razini onoga doba. Stoga tada, a pogotovo kasnije, jezična znanost nije na Kuhačeve jezično-pravopisne poglede svratila pažnju. U sintezama koje obrađuju stanje u hrvatskoj filologiji 19. stoljeća Kuhaču nije dodijeljeno ni marginalno mjesto.¹⁰

Negativna kritička ocjena Kuhačevih pravopisnih pogleda i prijedloga u dosad rečenom naprosto je morala biti takvom. Ali u tim pogledima ima i takvih zapažanja, doduše pojedinačnih, koja je jezična znanost trebala uočiti, a to su zapravo zapažanja muzikologa "koji imade do u najtanje tančine izvježban glazbeni sluh" na koji se mogu

¹⁰ Temeljitiiji istraživači i izučavaoci hrvatskoga književnog jezika u 19. stoljeću ne navode Kuhačevu jezično-pravopisnu aktivnost ni kao podatak, čak ni dvojica najsolidnijih: Ljudevit Jonke, *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971.; Zlatko Vinice, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978.

nasloniti dijalektolozi i ortoepisti. Neka se mjesta mogu ocijeniti kao valjana i poticajna naslućivanja, a pokoje je čak produbljeno i utemeljeno.

Izdvojit ćemo dvije-tri vrijedne i od strane suvremene jezične znanosti verificirane i razvijene opservacije.

Prva se odnosi na intonaciju i njezine parametre. Fokusirala ih je jezična znanost novijeg doba, a istraživanja su još u toku. Spoznalo se da na intonaciji počiva aktualizacija govora, tj. njegova semantičko-komunikativna funkcija. Kuhač potcrtava značenje intonacije u govoru i daje nacrtak za nju uz 6. pravilo svojih pravopisnih prijedloga:

"Da bude govor ili tekst pjesme razumljiv i da se melodija govora i melodija pjesme ne izrodi u neprestani *legato*, koji bi spajao jednu izreku u dugačku jednu riječ, moraju se između pojedinih riječi umetnuti kratke stanke. (...)

U običnom ili prostom govoru izgovaraju se pojedine riječi često toli brzo, da se čovjeku zaisto pričinja kao da bi se pet, šest i više riječi spajalo u jednu oveću riječ, ali u istinu ima među ovima ipak malih pauza. No kad čovjek čita pisano ili kad sam piše, tada ima uvijek misliti na način svetčanog a ne prostog govora; u svetčanom govoru pako ne samo da jesu među pojedinim riječima male stanke, već i moraju da budu i to zbog valjanog naglašavanja".¹¹

Govorne fonetske izgovorne dionice, te sintaktičko-pojmovne i funkcionalne cjeline imaju svoja intonacijska logičkonaglasna, ritmička i melodijska svojstva, ali dakako drukčija od glazbenih mjera.

Naznačeni problem dentala *t, d* ispred afrikata (19. pravilo) jedno je od temeljnih pitanja "na dnevnom redu" hrvatske ortografije i ortoepije koje još uvijek nije riješeno.¹²

Držimo da je najvrednije Kuhačevo zapažanje o jednosložnoj izgovornoj vrijednosti ijekavskoga dugoga jata *je*. Osvijetlio je taj problem dijalektološki, tekstološki, ortoepijski, pravopisno:

"Kad nam je duljiti vokale *ie* u riječima: *liepo, bielo, vrijeme...* tako, da se oba vokala ne izgovaraju toli brzo koli u riječima: *liepota, bijelina, sjeći, bježati...* ali da se ipak u jedno slijevaju samo nešto polaganije, kao što to biva u talijanskim riječima: *chiesa, preghiera, Pietro*.

Vukovi pristaše utiskuju među *ie* slovo *j*, tobož da se tima mimoidje *hiatus*, (*lijepo, bijelo, sijeno, vrijeme*), u riječima pako: *bio, pio, jedanaest, zaigrati, naopako, nauk, proučiti...* ne smeta im *hiatus*, te ne pišu: *bijo, pijo, jedanajest, zajigrati, najopako, najuk, projučiti*. Da se ne piše: *lijepo, dijete, trijebi, vrijedi...* evo mojih razloga: (...)

Prosti naš puk ne izgovara riječi: *liepo, bielo, vrijeme...* troslovčano već samo dvo-slovčano uz razliku, da se u nekim krajevima sliveni vokali *je* više u drugim manje dulje, ili izgovara mjesto *je* dugi *e* ili dugi *i*: *lepo - lipo, belo - bilo, vreme - vrime*,

¹¹ Fr. Š. Kuhač, o. c., str. 10.

¹² Dalibor Brozović, *Dentali ispred afrikata: gube se ili se izgovaraju?* Jezik, god. XX, br. 5, Zagreb, 1973., str. 129-142.

... što dosta jasno dokazuje, da puk ne misli na tri već samo na dvie slovke. Na pola se dulji je u gornjoj Slavoniji, u bivšoj hrvatskoj Krajini i u sjevernoj Dalmaciji; više se dulji u Hercegovini i u južnoj Dalmaciji, osobito pako u Dubrovniku, dje je u novije doba postao izgovor gotovim prenavljanjem. U starim dubrovačkim piscima n. pr. u Gundulićevom "Osmanu" ne nadjoh nigdje troslovčano: lijepo, bijelo, vrijeme... već bielo, liepo, vrieme, ili: bilo, lipo, vrime. Ali i u pučkim pjesmama nisu te rieči tro- već dvoslovčane. Evo nekoliko primjera iz južno-dalmatinskih svatovskih pjesama *Vukove* zbirke. "Oj Boga ti, šajko tica, Ti preleti preko Risna. Na Petrove *b'jele* (biele) dvore" (br. 11). - "Ne moj me, Petro, plašit, Doći će *br'jeme* (vrieme) godina" (br. 15). - "Dobri ste došli svatovi koja kit *prv'jenčeva*" (br. 31). - "Ta je kita mirom vita, Mir donieli, mir ponieli" (br. 31). Vuk piše "Mir *donijeli*, mir *ponijeli*, pretvoriv osmerac ciele pjesme u deseterac!). - "Cv'jetak pade od naranče Pred svatima na trpezu" (br. 33). - "Podji z Boglm, naša neva, ne obziri se, Na babove *b'jele* dvore" (br. 60). - "O kako ti, *l'jepa* Mare bosilje sijala" (br. 66). - "Igra li vam konj zelenko pod djuvegijom? Vije l' mu se *b'jelo* perje oko kalpaka" (br. 71)...¹³

Pitanje je refleksa jata u 19. stoljeću u hrvatskoj filologiji ovako rješavano. Prvi latinički grafem *ě* preporučio je Gaj u 10. broju "Danice" od 14. ožujka 1835. preuzevši ga iz češkog pravopisa. Taj je grafem imao raznoliku ortoepsku vrijednost, zato "nek' ga svaki izgovara kako mu drago; ali za volju sloge ilirske potrebno jest da se u pismu jednako uvěk *ě* piše" (V. Babukić, 1836). Nešto kasnije preporuka se ortoepski usmjerava: "ě može svaki po volji na svoj način izgovarati, samo da se u pismo jednoličnost uvede; premda bi dobro bilo uvěk, a osobito u čitanju i u školah već iz toga kano *ié* ili *je* izgovarati ga" (A. Mažuranić, 1839). Zbog oštih prigovora "rogatom e" Gaj je u početku 1848. u "Danici" počeo pisati *ie* u slogovima obiju duljina (tielo, lieto). Šulek je 1854. u "Nevenu" preporučio *ie* za duge, a *je* za kratke slogove. Šulekovu prijedlogu istovjetan je i kasniji Jagićev iz 1864. u raspravi *Naš pravopis*, a ponovljen je još jedanput od strane pravopisnog odbora 1877. kojem je predsjedavao Adolfo Veber Tkalčević. U praksi je u drugoj polovici 19. stoljeća osobito u školama primjenjivano i prvobitno ilirsko rješenje *ě* naporedo s raširenijom varijantom *ie* i *je*. I tako je bilo sve do Brozova pravopisa 1892. u kojem su konačno primijenjena Vukova pravila kodificirana Bečkim književnim dogovorom 1850. i razrađena u "Glavnim pravilima za južno narječje" 1850., ali im praksa nije bila naklonjena.

Prema Vukovim pravilima kodificirana je i u 20. stoljeću dvosložna ijekavska izgovorna vrijednost dugog jata. Pravilo se iskazuje jednadžbama: *ě* > *ije* (svět > svjjet) i *ě* > *ijè* (dète > dijète). To je tako u književnom jeziku s razumljivim odstupanjima koja se navode u pravilima uz ijekavski književni izgovor. Unatoč tome, obnovljena je rasprava o izgovoru dugog jata. Prikupljeni opsežni dijalektološki materijal, rezultati fonetskih laboratorijskih ispitivanja te proučavanje versifikacije dobrih pisaca dali su drukčiju sliku o ortoepskoj vrijednosti dugoga ijekavskog jata od Vukove i normirane. A radi se o njego-

¹³ Fr. Š. Kuhač, o. c., str. 13., 14. i 15.

voj jednosložnoj izgovornoj vrijednosti. Tome su saznanju doprinijele znanstvene spoznaje M. Rešetara, S. Ivšića, P. Ivića, K. Pranjića, A. Pece, J. Hama, S. Pavešića, D. Brozovića. Dijalektolozi su utvrdili, od Rešetara do Brozovića, da se onako kako je Vuk zapisao, dvosložno, jat izgovara samo u istočnoj zoni ijekavskoga štokavskog narječja koja obuhvaća istočnu Hercegovinu, Drobniak, Pivu i Pljevlja, a u zapadnoj, tj. na ostalom štokavskojekavskom terenu, jednosložno. Dalibor Brozović sintetizirao je nove poglede na to pitanje.¹⁴ Zaključna pravila konstruirao je ovako:

1. Za pravopisni niz slova *ije* koja su postanjem od starog jata ortoepska norma zahtijeva dvosložan izgovor s kratkim e u drugom slogu, i + j + ě (~ je znak kračine).

2. U upotrebnosti normi tako se samo izgovara riječ *dvije* i vrlo mali broj drugih riječi, četiri–pet.

3. U svim ostalim slučajevima upotrebna izgovorna norma poznaje dvije realizacije:

a) Pravopisno *ije* < jata izgovorno je dvoglasnik (diftong) kojega je prva komponenta glas sličan samoglasniku *i* i suglasniku *j*, a druga je komponenta dugo *ē*. b) Svaki se takav diftong može u izgovoru ostvariti dvosložno s dugim *ē* u drugom slogu. Takav je izgovor ekspresivan (stilistički ostvaraj) i rijetko se govorno realizira.

(Ilustracija 1. i 3. pravila primjerima riječi *svijet*, *dijete*, *uvijek*: 1. svjĕt, dijĕte, ũvijĕk; 3. a) svjĕt, djĕte, ũvijĕk; b) svjĕt, dijĕte, ũvijĕk)¹⁵

Ta saznanja ne utječu na gotovo stogodišnji pravopisni uzus i normu. Jednosložno *ie* nije imalo kodifikacijske izgleda zbog autoriteta Vuka i vukovaca.

Sud o valjanosti Kuhačeve opservacije toga pitanja izlazi iz ovako obrazložena toka spoznaja i saznanja o njemu. Kuhačevi se pogledi integriraju u ta saznanja i ulaze u znanstvenu interpretaciju pravopisno–ortoepske vrijednosti jata u hrvatskom jeziku. Verificirala ih je jezična znanost, kao što je pokazano, i zbog toga je bilo vrijedno da se tim pitanjem bavio.

Pogleda na pravopis i ortoepiju zastupane u razloženoj kraćoj, tiskanoj raspravi Kuhač je unio i u drugu opsežniju raspravu *Vuk i vukovci, njihov rad i njihovo nastojanje*. U njoj se negativno odredio prema Vuku, a isto tako i prema hrvatskim vukovcima. S kritičkom žestinom konstruirao je ideološku pozadinu Vukovih nakana. U kritici Vukovih kodifikacijskih nedostataka u znanosti se učvrstilo uvjerenje da je osnovna razlika između Vuka i njegovih protivnika u tome što je Vuk imao pravo u načelnoj orijentaciji i u osnovnom pravcu, a njegovi protivnici nisu, ali su dali više sasvim valjanih kritičkih prijedloga koje je Vuk ignorirao.¹⁶ Kuhač se uvrštava među one Vukove kritičare koji se nisu suglasili s njim u mnogim jezično–pravopisnim pitanjima. U ovoj je raspravi Kuhač pokrenuo i pitanje jezika, osobito u vezi sa zastupljenošću čakavskih i kajkavskih literarnih izvora i narodnih govora u prvim svescima Akademijina *Rječnika*.

¹⁴ Dalibor Brozović, *O ortoepskoj vrijednosti dugoga i produženog ijekavskog jata*, Jezik, god. XX, br. 3 (str. 65–74); 4 (106–118); 5 (142–149); Zagreb, 1973.

¹⁵ Dalibor Brozović, o. c., br. 3, str. 68–69.

¹⁶ Dalibor Brozović, *Vuk Štefanović Karadžić i novoštokavska folklorna koine*, u: *Standardni jezik*, Zagreb, 1970.

Kritiku su u tom smislu upućivali i brojni drugi intelektualci. Vukovci koji su radili na *Rječniku* priznali su opravdanost kritičkih primjedaba i kasnije su nastojali popraviti donekle učinjene propuste.

Veći je dio ove Kuhačeve rasprave kritika Vukova rada u području literarnog folkloru, u kom je Vuk također poznat i priznat. To je područje i Kuhač vrlo prisno osjećao i bio u nj izvanredno upućen. Osim toga, na terenskim muzikološkim istraživanjima bio je izravno u prilici da "provjeri" tekstove i mnoge druge podatke iz Vukovih pjesmarica, zbirki pripovjedaka, poslovice i dr. Pritom je redovito dolazio do drukčijih činjenica od Vukovih. Stoga je u raspravi pokrenuo pregršt problemskih pitanja u vezi s Vukovim radom na literarnom folkloru. Između ostalih to su poglavito: nepodudarnost pjevačeve i kazivačeve interpretacije s Vukovom interpretacijom, autentičnost izvornog teksta ili intervencija u nj, problem lokalizacije, jezično pitanje, zapisivačke metode i mnogo, mnogo drugih. Znatno je broj konkretnih Kuhačevih kritičkih bilježaka o tom Vukovu radu uvjerljiv i neosporan.

Još bismo o toj Kuhačevoj raspravi rekli to da se danas, promatra li se cjelovito, ne bi mogli pronaći valjano-kritički razlozi za njezino tiskanje, kad već to nije učinjeno znatno ranije.

Umjesto zaključka:

Kuhačeva angažiranost u filološkim pitanjima 80-ih godina 19. stoljeća neopravdano je bila nezapažena u našoj filološkoj znanosti, makar zbog vrijednih pojedinosti na koje smo pokušali ukazati.

Résumé

OPINIONS EXPRIMÉES PAR LE MUSICOLOGUE FRANÇOIS KUHAČ CONCERNANT
LA RÉFORME LINGUISTICO-ORTHOGRAPHIQUE RÉALISÉE EN CROATIE AUX
ENVIRONS DES ANNÉES QUATRE-VINGTS DU 19-ÈME SIÈCLE

François Kuhač (1834-1911) est un personnage éminent de la culture musicale de la Croatie. Il est fondateur de la littérature musicale publiciste et de la critique musicologique. Son intérêt de chercheur est d'un diapason très étendu. Celui-ci comprend aussi plusieurs questions linguistiques concernant le caractère de codification de l'orthographe et de l'orthoépie. Les propositions de Kuhač concernant la solution de ces questions ont été fondées sur la connection qui existe entre le phénomène linguistique et la musique. Appliquant une telle méthode de procédé il est arrivé à des conclusions très intéressantes. C'est la science linguistique qui les a ou vérifiées ou éliminées.

Les opinions de Kuhač concernant la philologie ont été exposées dans les dissertations *Sur l'orthographe croate ou serbe fondée sur l'euphonie musicale* (1889), *Vuk et ses partisans, leurs travail et leurs ambitions* (1892, en ms.) comme aussi dans son plus important et plus connu travail théorique *Particularité de la musique populaire, surtout de la croate* (1909). Ici l'auteur analyse surtout les premières deux qui relèvent surtout de la philologie. L'auteur soutient que Kuhač y a très bien exposé les problèmes concernant les liaisons qui existent entre l'intonation, l'orthoépie et l'orthographe comme aussi entre l'intonation et la sémantique. Ensuite, l'orthographe et la prononciation des dentaux *t, d* dans la position anté-affriquée sont même aujourd'hui actuelles et par conséquent c'est une question orthoépico-orthographique non résolue dans la science linguistique croate. La plus fondée est l'observation de Kuhač concernant la valeur de la prononciation monosyllabique du "yat" long néoštokavien dans les parlers populaires sur tout le terrain croate linguistico-géographique comme aussi dans la langue croate littéraire. Cette valeur est vérifiée par la dialectologie contemporaine et l'orthoépie. C'est ce problème qui est ici par l'auteur accentué à part et encore plus illustré.